

КРУКІВСЬКИЙ В. І.

Київський національний економічний університет

КРУКІВСЬКА О. В.

Міжнародний відділ державного підприємства “Укрпошта”, м. Київ

**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ І КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ
АСПЕКТИ РОДОВИДОВОГО (ІНТЕГРУВАЛЬНОГО)
ЕЛЕМЕНТУ ДЕФІНІЦІЇ
(на матеріалі французької мови)**

Статтю присвячено різним типам родового елемента дефініції, аналізу залежності його лексико-граматичної форми від граматичної категорії означуваного, його семантики, жанру дискурсу й прагматичного наміру автора, а також впливу його форми на структуру й ефективність дефініції в дискурсі.

Ключові слова: дефініція, родовий елемент, семантика, синтаксис, прагматика, структура, дискурс.

Статья посвящена разным видам родового элемента дефиниции, анализу зависимости его лексико-грамматической формы от грамматической категории определяемого, его семантики, жанра дискурса и прагматической интенции автора, а также влияния его формы на структуру и эффективность дефиниции в дискурсе.

Ключевые слова: дефиниция, родовой элемент, семантика, синтаксис, прагматика, структура, дискурс.

The article is dedicated to different types of gender element of the definition, analysis of dependence of its lexical and grammatical form from the grammatical category of the defined, its semantics, genre of the discourse and pragmatic intention of the author as well as influence of its form on the structure and efficiency of the definition in the discourse.

Key words: definition, gender element, semantics, syntax, pragmatics, structure, discourse.

Постановка загальної проблеми. “Найслабкіше місце семантичних досліджень – це аналіз позначуваного”, – відмічає Ж. Мунен [1:184], тому після Л. Ємслева всі лінгвісти розуміють, що такий аналіз – перша умова побудови структурованого лексичного словника. Звідси випливає, що одна з цілей лексикографії полягає в поясненні принципів структурування лексики, найбільш яскраво представленого у дефініції, де між позначуваним терміном і його позначувальною частиною встановлюються певні концептуальні і логіко-семантичні відношення, які, зрештою, і визначають значення терміна. Отже, лексикографи повинні мати відповідні компетенції виявлення й аналізу цих відношень у різних дискурсах з точки зору

представлення адекватності значення позначуваного для того, щоб знайти найефективніші способи побудови дефініції на формально-синтаксичному рівні для забезпечення успішності того чи іншого дискурсу.

Прийоми тлумачень значень слів здавна у лексикографії й термінології, ґрунтуються на тому, що значення одних слів тлумачаться за допомогою значень інших слів із вказівкою на відмінності між ними, тобто через виявлення тих істотних ознак, завдяки яким ці значення певним чином співвідносяться одне з одним. Інакше кажучи, у практиці тлумачення слів висхідними завжди були положення про комбінаторність лексичних значень і про можливість усвідомлення й об'єктивацію семантичних асоціацій, тому рекомендується пояснювати слова через родовидову дефініцію, тобто через рід і видову відмінність [2; 3; 4].

Родовидова (аристотельська) дефініція – один із найдавніших і найвживаніших типів означень з огляду на її універсальність, хоча вона й зазнає критики з боку окремих дослідників [5:144]. Рід можна назвати класифікатором, зважаючи на те, що він відносить позначуване до класу об'єктів на основі логічних операцій співставлення та узагальнення. Це найпростіша форма означення, але вона вимагає строгої паралельності між позначуваним і його позначаючим і зазвичай не допускає жодної зміни граматичної категорії. Це означає, що іменник повинен позначатися іменниковою синтагмою, дієслово – дієслівною, прикметник – синтагмою, що має прикметникову функцію або реченням, а прислівник – реченням, що виконує прислівникову функцію, встановлюючи відношення семантичної еквівалентності між двома полюсами, що дозволяє їх взаємозаміщення [3]. Якщо цей принцип не дотримано, то така дефініція вважається несправжньою, оскільки вона, на думку того, хто її читає чи слухає, нічого не пояснює. Окрім того, це призводить до порушення рівнозначності між позначуваним і позначаючим і викликає проблему їх еквівалентного взаємозаміщення (вимога логіки).

Критерієм гарної дефініції є вибір класифікатора, який згідно з Аристотелем і правилами логіки, повинен бути найближчим родом, задовільним еквівалентом позначуваного, незалежно від відмітних ознак, що слідують за ним. По суті класифікатор (ширше поняття) – це віддалений синонім, що породжує проблему тавтології, замкнутого кола, забороненого логікою. Напр., у словнику *Petit Robert* [2] слово

“*feu*” (вогонь) тлумачиться як “*incendie*” (пожежа). Слово “*incendie*” пояснюється як: *grand feu qui se propage en causant des dégâts* (велика пожежа, яка поширюючись, завдає шкоди), а слово “*feu*” (вогонь) – як “*incendie*” (пожежа).

Слід зауважити, що з точки зору логіки немає принципової відмінності між родом та видом, які можуть мінятися місцями, наприклад, *батько* та *син*, але така техніка означень через рід і вид має ряд обмежень. По-перше, неможливо дати означення через рід і вид класам концептів, які мають прості, некомплексні властивості, напр., таким як “гіркий” чи “солодкий”, оскільки їхня властивість не може бути узагальнена.

А це означає, що не всі слова мають рід. Не мають роду, напр., службові частини мови, а також максимально узагальнюючі слова (семантичні примітиви або мінімальні одиниці смислу типу: *objet, acte, chose, être, fait, etc.*). Природна мова на відміну від спеціалізованої містить лексичні лакуни, які зобов’язують означуваний примітив визначатися іншим примітивом, продукуючи таким чином дефініції із замкнутим колом, напр. “*Chose “[...] tout ce qui existe et qui est concevable comme un objet unique (concret, abstrait, réel, imaginaire)”* [2]. “Замкнуте коло в дефініціях неминує, хоча б через намагання визначати всі слова, але чи завжди це недолік?”, – запитує Ж. Пікош: [6:88].

Інша проблема, породжена аристотельською моделлю дефініції, – **мати лише один найближчий рід**, тобто рід над яким немає виду, котрий імпліцитно містить усю інформацію, успадковану від вищих родів. Але тут деякі труднощі можуть змусити лексикографа зробити інший вибір із тієї причини, що слово, семантичний заряд якого дуже сильний (комплексне слово), має кілька родів, які включаються один в один. Може бути, що одне із значень слова – мало вживаний термін і тому можливо невідомий більшості користувачів словника. Тоді лексикограф починає шукати більш віддалене родове значення, а видові ознаки в цьому випадку повинні компенсувати своєю кількістю й точністю бідність родового значення. Повторимо тут приклади, наведені французькою лінгвісткою Ж. Пікош, щодо дефініції квадрату (*carré*). “*Un carré est une figure à quatre cotés égaux et à angles droits? Un carré est un quadrilatère à cotés égaux et à angles droits ou un losange à angles droits ou un rectangle à coté égaux?*”

[6:145]. Зрозуміло, що терміни “*rectangle*” і “*losange*” ближчі родові значення до терміну “*carré*”, ніж терміни “*figure*” і “*quadrilatère*”. Цей приклад показує, що лексикограф має можливість обирати відповідне родові значення з ієрархії родових значень. Для того, щоб пояснити причини цього вибору, як це пропонує Ж. Пікош [6:145], слід звернутися до причин практичного й дидактичного характеру, пов’язаних із компетенцією авторів дефініції і користувачів словника.

Отже, **найскладніша проблема родовидової дефініції – проблема вибору родового поняття, його рівня загальності**, яка змушує в певних випадках замінювати рід квазіродом (термін І. М. Волкової), приблизним родом (термін Дж. Круза), функціональним родом (термін Е. Вустера), псевдородом або інтегрувальним елементом (терміни Ж. Ребейроль), голонімом (термін Дж. Круза), десемантизованим виразом (термін Г. А. Уфімцевої) або повністю відмовитися від нього, що безперечно впливає на лексико-синтаксичну структуру дефініції та її ефективність.

Операція вибору родового елемента залежить не лише від граматичної категорії означуваного, а й від методу категоризації концептів (аристотельський метод необхідних і достатніх умов, прототипність (Е. Рош) чи сімейна схожість (Л. Вітгенштейн), а це вже швидше психологічна, соціологічна й ідеологічна проблема, а не просто мовна. “Заснована на вимірі специфічних варіацій, категоризація відношень дозволяє визначати й контролювати смисли слів”, – зазначає Дж. Круз [7:86].

Канонічна родовидова дефініція не підходить усім лексемам в усіх їхніх значеннях. Це пов’язано з тим, що мова служить не лише для класифікації й опису мовних одиниць. Починаючи з Л. Вітгенштейна й Дж. Остіна набагато більше уваги мовленню приділяється як дії, як перформативному акту, тому дефініція може реалізуватися у вигляді різних модифікованих текстових дефініцій – дефініційних парафразах, які відображають різні дискурсивні відмінності.

Узагальнюючи погляди лінгвістів на структуру дефініції, можна виділити два основних підходи до неї: **синтаксичний** або описовий, згідно з яким “не треба, щоб дефініція була бездоганною з точки зору логіки, чи наукової семантики, для того щоб виконувати роль, яку від неї чекають” (Д. Джонсон, Ле Грімм, Л. Літре, А. Auger, Е. Blanchon, В. Bessé, С. Dubois, R. Martin, J. Picoche), другий підхід –

семантичний або сутнісний стверджує, що дефініція повинна бути бездоганною за формою, тобто мати лише родовидову форму (В. Дорошевський, Л. В. Щерба, D. Gouades, A. Rey). У будь-якому випадку, автор дефініції повинен надихатися родовидовою дефініцією.

Кожна сфера людської діяльності має свою мову для вираження концептів. Практична лексикографія й термінологія, ґрунтуючись на теорії означення, накопичила велике різноманіття словникових дефініцій. Проте теорія цих дисциплін ще не виробила вимоги до дефініції в залежності від типу словника і особливостей самого терміну, не розроблені моделі означень, орієнтованих на відповідні функції словника. Правильний вибір типу дефініції, їх ясне формулювання, значною мірою підвищує її інформативність і є важливою умовою правильної інтерпретації дискурсивного висловлення. Але, як зазначає Б. Бессе: “будь-який прогрес у цій сфері проходить через зростання досліджень” [5:85], що й визначає **актуальну** потребу глибшого вивчення семантико-сентаксичних і комунікативно-прагматичних аспектів родовидового елементу дефініцій залежно від типу дискурсу.

Мета – виявити лексико-граматичні типи родового елементу залежно від типу означуваного, типу дискурсу та прагматичного наміру.

Об’єкт дослідження – дефініція, **предмет** – синтаксис, семантика і прагматика родового (інтегрувального) елементу дефініції.

Матеріал дослідження: лексикографічні, термінологічні словники та спеціальні тексти.

Наукова новизна дослідження визначається когнітивним підходом до вивчення дефініції, а саме її розгляду як дискурсивного явища, який не має за мету представити картину певної мови, а певних вживань цієї мови, взятих із самого мовлення.

Завдання дослідження: виявити та проаналізувати основні лексико-граматичні форми родових елементів (класифікаторів) як доказ регулярності мовних явищ у тому чи іншому типі дискурсу, критерії вибору родових елементів, існування чи відсутність залежності рівня їх загальності чи спеціалізації від семантики означуваного, прагматики автора, типу дискурсу, їхній вплив на вибір і кількість видових відмінностей та лексико-граматичну структуру дефініцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підходи до дефініції. Дефініція викликає інтерес як спеціалістів, так і неспеціалістів мови завдяки своїй первинній функції: “Направляти адресата в його пошуку смислу терміну”, – зазначає А. Рей [2:156]. Якщо філософія цікавиться лише позначуваням, його онтологічним аспектом (Р. Робінсон), то лінгвістика цікавиться, насамперед, як визначається це позначуване [6; 8]. Одні теоретики лінгвістики розглядають її комунікативні аспекти (філософи мови, прагматики, теоретики аргументації), інші вивчають її мовні й типографічні форми (лексикографи, термінологи, видавці словників), треті вивчають її в рамках соціолінгвістики, розглядаючи її як форму діалогу, як ідеологічну конфронтацію. Все це призводить до різноманіття класифікації дефініцій і їх форм, які І. М. Волкова зводить до двох типів: номінальні або семантичні, що розкривають значення концепту; і контекстуальні, неповні або синтаксичні, що лише намічають значення осмислюваного концепту [9]. Ця класифікація дуже важлива при розгляді родового елемента, оскільки тип дефініції часто визначає тип родового елемента.

Більша частина сучасних семантичних досліджень дефініції присвячена семантиці саме роду (Д. І. Арбатський, І. М. Волкова, О. В. Грязнова, С. Д. Кацнельсон, Ж. Рей-Дебов, Ж. Ребейроль, С. Сепала, і т. д.). Домінуюча у лінгвістиці концепція – обирати родом найближчий рід (Аристотель, Е. Вустер, В. Дорошевський, Ж. Пікош). Хоча сьогодні ставлення до необхідності обирати найближчий рід змінюється, оскільки, як зазначає Т. Котарбинський, “немає достатнього обґрунтування, щоб застосування обговорюваної класичної формули дефініції ставити в залежність від доктрини про існування понять” [10:629].

Результати дослідження. Типові лексико-граматичні форми родових елементів. Аналіз формального представлення дефініцій є важливим, оскільки він дозволяє встановити зовнішні й безпосередні ознаки, що дозволяють негайно відрізнити дефінітивне висловлення від недефінітивного та визначити модель дефініції для інших типів дискурсів. Форма може впливати певним чином на дефінітивний зміст, як це характерно, напр., для морфо-лексичної дефініції: *fermeté = qualité de ce qui est ferme* [2]. З іншого боку, її граматичні властивості визначають мовну форму, а точніше тип родового (інтегрувального)

елемента, що включається в дефініцію, його граматичну категорію [5]. Дослідження встановило, що типові форми дефінування, а отже і форми родових елементів залежать також від жанру дискурсу і комунікативної ситуації.

Слідом за Ж. Рей-Дебов, ми розрізняємо справжні й несправжні родові (інтегрувальні) елементи або включаючі (термінологія Ж. Рей-Дебов).

А) Справжній родовий елемент або гіперонім

Ми, як і Ж. Рей-Дебов, вважаємо, що справжнім родовим елементом сутнісної (семантичної) або канонічної родовидової дефініції є гіперонім [3]. У лінгвістичній літературі прийнято слова, що виражають родові концепти, називати гіперонімами (або *terme générique, incluant, archisème, superordonné, intégrateur, catégorie, etc.*), а слова, що позначають видові концепти – гіпонімами (ізонімами, семами) [Л. О. Новиков, J. Lyons, F. Pottier]. Гіперонім часто використовується як основний елемент дефініції. Гіперонімічна ознака виражається у вигляді класифікатора-прототипу для співвіднесених із ним значень. Класифікатор-прототип найбільш характерний для слів предметного значення. Слова, що відносяться не до реального світу, а до людського судження про світ, визначаються за допомогою класифікаторів, які можна назвати тематизаторами або виродженими прототипами (термін В. І. Карасика) типу: *criminel* (злочинець), *salaud* (покидьок), *voouu* (нахаба).

Гіпероніми використовуються значно частіше ніж гіпоніми, оскільки родові терміни мають загальніше значення і ширшу сполучуваність. На думку чи не всіх лінгвістів, які займаються цією проблематикою, базова лексико-синтаксична структура гіперо-гіпонімічних відношень – це конструкція “ієрархія-бути”: *SNa être un Nx* [2; 3; 4; 5; 7; 11; 12; 13]. Такі дефініції постачають інформацію про категорію. Типова фраза *le Na est un N* виражає відношення між гіпонімом N_a і гіперонімом N_x , напр.: “*Chasseur est une personne qui pratique la chasse*” [2]. Ці дефініції сутнісні, оскільки розкривають сутність означуваного терміна. Така атрибутивна предикація включення є конфігурацією, що часто вважається канонічною для так званих аналітичних фраз. Ж. Кляйбер зазначає, що “іменна частина присудка (*attribut*) обов’язково відокремлюється й квантифікується артиклями *un* або *des*, у протилежному разі ієрархічне відношення

включення зникає” [13:44]. Висловлення цього відношення дійсно утворює фразу аналітично правильну, що представляє головний елемент дефініції терміна-підмета фрази, де дієслово “бути” часто випускається, оскільки має тут нульову семантику, слугуючи лише зв’язкою між гіпонімом і гіперонімом. Гіперо-гіпонімічні відношення – це найбільш фундаментальні смислові відношення, за допомогою яких структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об’єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи слів і поля.

Оскільки гіперонім-класифікатор відповідним чином ділить родовий концепт, то його вивчення тісно пов’язане з логічною типологією концептів. Так, в якості класифікаторів-концептів із предметним змістом часто виступають лексеми: “ціле”, “частина”, “член”, “установа” тощо. При тлумаченні концептів-процесів використовуються лексеми-девербативи як із загальним, так і з конкретним змістом: “явище”, “дія”, “рух”. Так, для концептів зі значенням “властивість”, “якість” характерні такі класифікатори: *властивість, спроможність, характеристика, ознака*; з квантитативним значенням – *сукупність, різновид, один із ...* (див. приклади нижче). Важлива властивість класифікатора – бути членом даної терміносистеми, або одиницею загальнонаукової системи концептів, так званим квазітерміном (термін Т. Л. Канделакі).

Повторюваність ряду семантичних ознак і відношень, виділених у різних інформаційних мовах і семантичних описах, змушує передбачити існування певного універсального набору досить загальних ознак, які для кожної тематичної спільності можуть бути спеціалізовані й набувати конкретного змісту типу “ціле й частина”.

Б) Несправжній або псевдородовий елемент

На відміну від справжнього родового елемента, несправжній родовий елемент не відсилає до роду (класу) концептів, до якого належить позначуване, а тому його використання в дефініції вважається неадекватним (В. Дорошевський). Але для цього, як ми говорили вище, є свої причини семантичного й прагматичного характеру. Адже аналіз концептів не обмежується визначенням їх основних і необхідних ознак (внутрішніх типу: властивість, форма, розмір, матеріал, колір тощо), а вимагає інколи врахування супутніх, другорядних ознак, що спричиняє існування інших видів дефініцій із

несправжніми родовими елементами, форма яких має кілька варіантів, хоча й обмежених і регулярних.

1. Мегарід або семантичний примітив

Отже, пошуки **найближчого роду** – хронологічно перша операція родо-видових (аналітичних) дефініцій, яка полягає в прив'язці означуваного терміна до його найближчого (з відомих) роду. Місце найближчого роду не завжди займає категорія – у строгому значенні цього слова; часом у цій ролі виступають поняття евокативні, експресивні, ширші за означуваний термін, які до того ж не мають безпосередніх родо-видових відношень із означуваним терміном. У більшості випадків причина цього явища проста: означуваний термін загальніший за категорію і, власне кажучи, не має роду і тоді слово, що заміняє цей рід, обирається завдяки його експресивності чи іншій ознаці. Мова йде про так звані семантичні примітиви або мегароди.

Найзагальніші з них охоплюють невелику кількість основних понять, а саме: *personne, objet, opération, acte, chose, fait* тощо. Напр. “*Est une arme tout objet conçu pour tuer ou blesser*” [2]. Це терміни, що можуть об'єднувати об'єкти класифікації в групи, класи і т. ін., які розділяють, виокремлюють, класифікують об'єкти, нічого не зазначаючи про їхні властивості (на відміну, напр., від родових відношень, де здійснюється включення до **найближчого** родового концепту). Це слова найвищих родів, і як такі по суті, вони не підлягають подальшому визначенню; слова ці надто абстрактні, супергіпероніми (пантоніми=максимальні гіпероніми, універсальні метазнаки), що містяться на вершині ієрархічного дерева загальних концептів. Притаманний їм великий екстенціонал дозволяє представити будь-який об'єкт, не визначаючи жодної його специфічної риси.

Виявилось, що певні родові елементи віддають перевагу певним типам специфічних елементів. Напр., абстрактний родовий елемент типу “*principe*”, вірогідно, визначається за допомогою специфічних елементів типу: зміст, функція, абстрактна властивість, форма і т. д., напр.: “*Le fonctionnalisme est un **principe** architectural selon lequel la forme des bâtiments et du mobilier doit être l'expression de leur usage*” [2]. Таким чином, ступінь концептуального розширення (класифікації) відношень у сутнісних дефініціях може бути різним і залежить від

рівня семантичної абстракції. Найбільш виражені класифікаційні відношення в дефініціях, де узагальнювальні слова представлені таким класифікатором, як власне рід (*genre*): “*Les deux genres de louages se subdivisent encore en plusieurs espèces particulières...*” [1, a. 1711]. Рівень специфічності родового елемента апріорі не має значення для термінології, інколи він полягає в синонімії.

2. Синонімічний родовий елемент. У теоретичному плані очевидно, що найближчим родовим елементом є синонім. Проте, як зазначає Дж. Сейжер, компонент, практично ідентичний за семантикою позначуваному, за винятком певних нюансів, викликає проблему тавтології, оскільки концептуально він знаходиться на тому самому ієрархічному рівні, що й позначуване, а отже, не вносить у концепт нічого іншого, аніж саме позначуване [14:198]. При синонімічному способі тлумачення дефінітивні відношення можуть розкриватися лише неявно і неповно, тому синонімічне визначення є лише допоміжним, обмеженим, маргінальним, напр.: *Badeau : curieux, flâneur* [2].

3. Приблизний рід.

У деяких випадках у словниках використовується приблизна класифікація (рід), шляхом приблизної оцінки за допомогою виразів типу: “на зразок”, “вид чогось” (*sorte de*, *type de*) тощо, наприклад у випадку дієслів, бо не всі вони мають гіпероніми. Тоді їх можна замінити виразами типу “*sorte de*”, “*façon de*”, напр.: *maltraiter : façon d’agir...* [2]. Але така класифікація мало прийнятна для іменників-предикатів, що виражають стани чи якості, напр. *la veille ou la pauvreté* [2]. Ми згодні з твердженням дослідників [6; 7:101–116], що іменники, типу: *sorte, espèce, type, variété, genre, famille, manière de* тощо, які Ж. Кляйбер вважає метамовними [13], встановлюють приблизну класифікацію на тій підставі, що використовуються вони швидше, щоб виявити схожість, ніж як інструмент простого включення одного класу в інший, напр.: “*Opinion est une manière de penser*” [2].

4. Метамовний родовий елемент

У метамовних дефініціях (термін М. Ріжеля [15]) родовим елементом, який зв’язує позначуване з позначувальною частиною, є метамовні дієслова типу: *s’appeler, désigner, signifier, etc.* (називатися, позначати, означати), де намір автора – дати визначення – очевидний,

або дефініції, що починаються з виразів типу: “*se dit de ...*”, “*marque ...*”, “*exprime ...*”, “*en parlant de ...*”, які по суті коментують вживання мовного знака, не розкриваючи суті позначуваного, напр.: “*Marketing direct: Se dit de toute technique communiquant une information*”. “*Mongoloïde: Se dit de certains traits anormaux qui rappellent le mongolisme ...*” [2]. Видно, що тут значення слова розкривається шляхом його співставлення з іншими близькими або ідентичними за змістом словами.

5. Меронімічний або партитивний родовий елемент.

Коли мовні обмеження (дефініція повинна починатися зі слова тієї ж граматичної категорії тощо), що впливають із принципу заміщення, заважають використанню справжнього родового елемента, то звертаються до лексичних засобів, що дозволяють обійти цю проблему. Цей тип несправжнього родового елемента виражає опозиції типу: частина – ціле, елемент – множина тощо, щоб уникнути ситуацій, що не відповідають правилам логіки. Такі семантичні парадигматичні відношення дістали назву меронімічних або партитивних [7], маркерами яких є такі дієслівні вирази: *inclut, comprend, est dans la, composé de, fait de, formé de, constitué de ...* Всі іменники, що виражають кількість, виконують цю роль: *ensemble, groupe, réunion, collection, grande quantité, total de ...* (невпорядкована сукупність), *suite, succession de* (впорядкована сукупність). Представлення частини цілого завжди лексичне: *partie, élément, membre, morceau, pièce, moitié de* (не впорядковане), *début, fin, extrémité, milieu de ...* (впорядковане), напр.: *aileron: partie de l'aile; hêtraie: ensemble de hêtres* [2]. Меронімічні відношення та їх лексичні маркери різною мірою властиві окремим жанрам дискурсу, але на нашу думку, характерніші вони для дискурсу спеціальних галузей, напр. для законодавства. “*Les archives sont l'ensemble des documents*” “*Le chèque contient ...*”. “*La communauté se compose ...*” [1, a.1401]. “*L'aide médicale comporte ...*” [1, a.1401]. “*Les archives de la défense sont constituées par ...*” [1, a.1035].

6. Парафрастичні родові елементи або синтаксичні трансформатори

Французька лінгвістка Ж. Рей-Дебов вважає, що поняття “рід” дійсне для всіх повнозначних частин мови і не обмежується лише іменником [3]. Вона склала для перших 749 дефініцій словника *Le Petit*

Robert 1971 року список слів, що служать “родовими поняттями”. Але з’ясувалося, що з 749 слів, ужитих як родові поняття, майже половина – терміни, що денотують відношення, які не можуть бути виражені гіперонімами: *flamber* : *brûler avec production de flamme et de lumière*; *vérification*: *action de vérifier*; *blancheur*: *qualité de ce qui est blanc*; *invraisemblance* : *défaut de vraisemblance*; *parfaitement* : *très bien*; *filiforme* : *mince comme fil*; *estimable*: *digne d’estime*, *velu*: *couvert de poils* [2]. Лексеми: “*qualité*”, “*action*”, “*manque*”, “*absence*” тощо насправді можуть виражати лише відношення, більшість із них є лише синтаксичними трансформаторами, а лексеми: “*digne de*”, “*couvert de*” та ін. – лише аджективатизаторами, синонімічними парафразами. Терміни: “*qualité*”, “*action*” просто засвідчують, що позначуване слово є номіналізацією прикметника чи дієслова; терміни: “*manque de*”, “*absence de*”, “*défaut de*” і т. д. в якості роду виражають відсутність чогось і це щось обов’язково – автонім означуваного, напр.: *invraisemblance*: *défaut de vraisemblance* [2]. Це насамперед пояснюється семантичними чи формально-семантичними особливостями означуваних термінів. Напр., у дефініції “*désoxygénation* : *élimination de l’oxygène dissous dans l’eau*” [2] псевдородовий елемент “*élimination de l’oxygène dissous dans l’eau*” не прив’язує концепт “*désoxygénation*” до класу концептів, а отже не є справжнім класом, а значить і не відображає таксономічну організацію галузі. На думку Б. Бессе “він використовується для певних віддієслівних іменників, що описують процес чи засоби” [5:21].

Такі реляційні дефініції особливо характерні для прикметників та прислівників. Дослідження встановило, що для дефініцій прикметників найчастіше вживається десемантизований вираз (термін Г. А. Уфімцевої) “*celui qui*” (те, що; той, хто), який вводить відносне підрядне речення, напр.: “*L’acte authentique est celui qui a été reçu par officiers publics*” ... [1, а. 778]. Цей спосіб характеристики надзвичайно загальний і сам по собі не дефінітивний, але може служити основою дефініційної предикації, яка не мала б місця без використання синтаксису. Відношення, що встановлюються в результаті такого парафразування, І. М. Волкова називає квазіродовими [9:144], оскільки означуване, тобто видове поняття, підводиться не під найближчий рід, а під поняття загальних категорій типу *celui qui*. У таких складнопідрядних реченнях відносний займенник *celui* є ні родовим

концептом, ні гіперонімом, а просто релятором. На думку Ж. Рей-Дебов [4] така дефініція можлива тому, що класифікаційна ознака виражена в структурі словотвірного значення терміну “*acte authentique*”. Ця конструкція типова для дефініцій складних виразів, що містять висловлення певної якості: *condition casuelle*, *condition résolutoire* [2].

Займенники: *tout ce qui ...*, *chacun des ...*, *l'un des deux ...* також входять до цієї категорії включаючих елементів. Функціонуючи в ролі предикатів, ці слова диференціюють загальні відношення класифікації і в багатьох випадках дефініції набувають різних “логічних” відтінків.

Несправжні родові елементи, що породжують те, що Ж. Рей-Дебов називає *субстантивні аналітичні дефініції* [3:45], – результат логічної і/або дискурсивної (комунікативної) стратегії автора, необхідної для правильного формулювання дефініцій та їх логічній когерентності. У більшості випадків їх можна було б замінити на справжні родові елементи, навіть, якщо це призводить у певних випадках до проблем заміщення.

Дефініції дієслова складають особливі проблеми, оскільки характер заміщення означуваного дієслова вимагає врахування не лише частини мови, до якого воно належить, а і його перехідність / неперехідність. Неперехідне дієслово може визначатися лише перехідним: *grelotter : trembler de froid* [2] або займенниковим дієсловом: *fuire : s'éloigner en toute hâte* [2] або дієсловом у пасивній формі: *pendre : être accroché par le haut* [2], або перехідним дієсловом із додатком: *grimper : suivre une pente raide et montante* [2]. Але в цьому випадку слід чітко бачити, що родові поняття не одне дієслово *suivre=grimper*, тобто це не одне дієслово “*suivre*”, а синтагма, що складається з дієслова і додатка: “*suivre une pente*” + специфічні відмінності “*raide et montante*”, внаслідок чого родові поняття тут виражається не архісемою, а парафразою. До речі так буває часто навіть для неперехідних дієслів, оскільки дієслівні ряди бідніші на архісеми ніж номінальні ряди. Не можна, напр., сказати, що для дієслова “*jeter*” архісемою є дієслово “*lancer*” чи навпаки. Родові поняття в цьому випадку може виражатися тільки парафразою: *communiquer un mouvement à ...* Видова відмінність тут може бути лише кваліфікацією цього руху.

Хоча всі вищезазначені дефініції суто канонічної форми, проте їх перший елемент некоректно визначати як родові поняття і ставити його “на чолі” списку слів, щоб на його основі виділяти видові відмінності. Це насамперед пояснюється семантичними чи формально-семантичними особливостями означуваних термінів, оскільки вони репрезентують дуже специфічніші поняття і часто мають багатоконпонентну формальну структуру (від двох до – подекуди – п’яти елементів), яка найчастіше набуває вигляду парафрази, напр.: *politique d’aide au logement* [1, а. 1782].

Такі дефініції З. І. Комарова називає релятивними [16]. Вони не містять прямого розкриття змісту концепту, вираженого позначуваним словом, не дають безпосередньої характеристики значення денотата. Дані означення тлумачать значення слів через відношення до інших слів і використовуються для розкриття значень тієї частини системи мови, елементи якої знаходяться у більш близьких відношеннях (меронімічних, словотвірних, синонімічних, антонімічних та інших), тобто вони розкривають лексико-граматичні відношення між словами, і в цьому їхнє головне достоїнство. Самі по собі вони містять мінімум інформації про слова, але їх перевага в скороченні обсягу інформації, в усуненні непотрібних повторів.

Відношення, що встановлюються між позначуваним і позначаючим, можна назвати інтегральними, або включаючими. Деякі дефінітивні елементи можна розглядати як родові, тому що вони виконують роль інтегрувального елемента, а не класу (роду), оскільки, як ми бачимо, концепти далеко не завжди визначаються через свої частини, а й через функцію. Інтегрувальний елемент є дефінітивним елементом, який або враховує структуру, в яку включається означуване, або будує її. Отже, обирати той чи інший інтегрувальний елемент означає – відобразити чи створити ту чи іншу організацію дефініції. А цей вибір, як ми бачили, у свою чергу залежить від граматичної категорії означуваного, його семантики й комунікативної ситуації. Дефініція означуваного слова містить не лише відомості про референт, а й конотативні, комунікативні, прагматичні й оцінні семи (віртуальні потенційні схеми: форма, колір, матеріал, запах тощо).

7. Функціональний родовий елемент (функціональна гіперонімія)

Існує численний масив дефініцій (функціональних, генетичних, операційних тощо), де позначуване визначається лише його функцією або вжитком і є “лише лексичним описом, системою референцій, координат” [12:91]. Напр.: “*sportif: relatif au sport, qui concerne le sport, la pratique des sports*” [2]. Очевидно, що така дефініція множинна, надлишкова. У ній розкриваються призначення предмета, його роль і функції. Такі означення вживаються широко. Часто вони денотують відношення причини, мети, стану, визначають індивідуальні властивості й якості, процеси, функції, результати і т.ін., де родове поняття виражається парафразою, не будучи при цьому гіперонімом (архісемою), і служать швидше ідентифікатором позначуваного концепту. Маркерами таких відношень можуть бути у французькій мові вирази: *moyennant, par lequel, produit (par, à partir de), provenir de, résulter, avoir pour fonction, avoir pour / comme objet, servir (à, de, pour), utiliser afin, capable de* тощо, напр.: “*La cession a pour but d’assurer ...*” [1, а. 1268.].

До таких відношень П. Лера застосовує кваліфікацію “функціональна гіперонімія” [17:80], а на роль родового, з онтологічної точки зору, елемента пропонує предикат-аргумент, який є радше ідентифікатором, а не класифікатором. У цих дефініціях відношення розглядаються ним як “псевдоієрархічні” у тому сенсі, що засіб підпорядковується меті, наслідок – причині тощо [там само :82]. Їх також можна розглядати як відношення імплікації, хоча суміжність (меронімія) і причинність ще ніколи не розглядалися лінгвістами в термінах ієрархії [17:83]. Попри це врахування їх у дефініціях визнається дуже корисним не лише послідовниками Е. Вустера [18], а й прагматиками, такими як, наприклад, Р. Дюбюк [19]. Це генетичні (функціональні) дефініції, в яких сувора вказівка на родові ознаки замінюється визначеннями по результату позначуваного предмета чи дії. Такі дефініція О. О. Успанова називає описовими, де вся необхідна інформація вводиться описовими “операторами” [20:246].

І тут існує досить велике різноманіття класифікацій, зміст яких визначається як власне лінгвістичними факторами, так і певною мірою “фантазією” дослідників: 1) генетична, операційна, синонімічна тощо (О. В. Грязнова), мотивуюча (О. О. Іванова), теологічна (Х. Касарес) тощо.

Висновок. Таким чином, наше дослідження виявило такі типи несправжніх родових елементів дефініції: синонімічний, приблизний, метамовний, меронімічний, парафрастичний, функціональний та мегарід. Вживання того чи іншого елемента визначається граматичною категорією, семантикою означуваного, типом дискурсу та комунікативною ситуацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Mounin G.* Introduction à la sémiologie. Georges Mounin. – P. : Minit, 1970. – 248 p.
2. *Rey A.* La terminologie : noms et notions / Alain Rey. – [2-éd. Corr.]. – P. : PUF, 1992. – 127 p.
3. *Rey-Debove J.* Etude linguistique et sémiotique des dictionnaires sur le langage / Jacqueline Rey-Debove. – P. : Le Robert, 1971. – 249 p.
4. *Rey-Debove J.* Le métalangage / Jacqueline Rey-Debove. – P. : Le Robert, 1978. – 318 p.
5. *Bessé B.* La définition terminologique / Bruno de Bessé // In Chaurand et Mazières, éditeurs Actes du colloque organisé par le Centre d'Études du Lexique de l'Université Paris-Nord. – P. : Larousse, 1990. – 304 p.
6. *Picoche J.* Précis de lexicologie française / Jacqueline Picoche. – P. : Nathan, 1997. – 206 p.
7. *Cruse D. A.* Lexical semantics / David Alan Cruse // Cambridge Textbooks in Linguistics. – Cambridge and New York : Cambridge University Press, 1986. – 415 p.
8. *Blanchon E.* Point de vue sur la définition / Elisabeth Blanchon // Meta : journal des traducteurs. – Montréal : Presses Universitaires de Montréal, 1997. – Т. 42, № 1. – P. 168–173.
9. *Волкова И. Н.* Моделирование определений в терминологических стандартах / Инна Николаевна Волкова // Современные проблемы русской терминологии : сб. науч. тр. / отв. ред. В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1986. – С. 140–162.
10. *Котарбинский Т.* Избранные произведения / Тадеуш Котарбинский ; [пер. с польск. М. М. Гуренко и др.] ; общ. ред. И. С. Нарского. – М. : Изд-во Иностран. Лит-ра, 1963. – 911 с.
11. *Martin R.* Pour une logique du sens / Riegel Martin. – P. : PUF, 1983. – 268 p.
12. *Rebeyrolle J.* Formes et fonctions de la définition en discours / Josette Rebeyrolle // Thèse Lettres. – Toulouse : Université Toulouse II-Le Mirail, 2000. – 227 p.
13. *Kleiber G.* Hiérarchie lexicale : catégorisation verticale et termes de base / Georges Kleiber // Sémiotiques – P. : Seuil, 1996. – Vol. 1, n. 1. – P. 35–57.
14. *Sager J.-C.* A practical course in terminology processing / Juan Cesar Sager. – Philadelphia : John Benjamins Publ., 1990. – 254 p.
15. *Riegel M.* Définition directe et indirecte dans le langage ordinaire : les énoncés définitoires copulatifs / Martin Riegel // Langue française. – P. : Larousse, 1987. – № 73. – P. 29–53.
16. *Комарова З. И.* Метаязыковой текст словарной дефиниции в коммуникативном аспекте / Зоя Ивановна Комарова // Художественный текст: структура, семантика, прагматика : сб. тр. / под ред. Л. Г. Бабенко и Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. гос. ун-та, 1997. – С. 51–65.
17. *Lerat P.* L'hyponymie dans la structuration des terminologies / Pierre Lerat // Langages. – P. : Larousse, 1990. – Vol. 25, № 98. – P. 79–86.
18. *Wuster E.* L'étude scientifique générale de la terminologie, zone frontalière entre la linguistique, la logique, l'ontologie, l'informatique et les sciences des choses / Eugène Wuster // Dans Textes choisis de terminologie. Fondements théoriques de la terminologie. – Québec : Girsterm, 1981. – P. 57–114.
19. *Dubuc R.* Manuel pratique de terminologie / Robert Dubuc ; [4-e éd.]. – Québec : Brossard, 2006. – 329 p.
20. *Успанова А. А.* Способы и средства экспликации семантики лексических единиц (на материале произведений Л. Н. Гумилева) // Междунар. науч. конф., посвященная 200-летию Казанск. ун-та [“Русская и сопоставительная филология : состояние и перспективы”], (Казань, 4–6 октября 2004 г.) / под общ. ред. К. Р. Галиуллина. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 2004. – С. 246–247.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Code civil.* – [107-e éd.]. – P.: Dalloz, 2008. – 707 p.
2. *Le Petit Robert.* – P., 2007. – 1207 p.